

МЕТОДИ РОЗСЛІДУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ КАТАСТРОФ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ВІЙСЬКОВОГО І ЦИВІЛЬНОГО КОНТЕКСТІВ

METHODS OF INVESTIGATING ENVIRONMENTAL DISASTERS: COMPARATIVE ANALYSIS OF MILITARY AND CIVILIAN CONTEXTS

Янковий М.О., к.ю.н.,

професор кафедри кримінального процесу та криміналістики

Одеський державний університет внутрішніх справ

У дослідженні проаналізовано методи розслідування екологічних катастроф в Україні, пов'язаних з військовою активністю. Метою цього дослідження є виявлення низки спільних ознак і характеристик, які дають змогу класифікувати, вивчати та систематизувати злочини проти екологічної безпеки за відносно самостійними групами. Доведено ієрархічну структуру досліджуваної системи злочинів, яка є складовою частиною системи екологічних правопорушень. Встановлено, що система кримінально-правових норм у сфері екологічної безпеки – це сукупність норм, які визначають конкретні види злочинів цієї категорії, а також правову систему екологічної безпеки. Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що автором уперше запропоновано власний варіант класифікації злочинів проти екологічної безпеки. У ній суб'єкти злочинів узагальнено за територіальним принципом та поділено на категорії за характером посягання: злочини міжнародного характеру, що посягають на екологічну безпеку людства; злочини, що полягають у порушенні процедур оцінки впливу на довкілля або правил екологічної безпеки у виробничій діяльності, які заподіюють істотну екологічну шкоду (або створюють небезпеку її заподіяння); злочини, що полягають у порушенні правил екологічної безпеки у виробничій діяльності, які заподіюють істотну екологічну шкоду (або створюють небезпеку її заподіяння). Аналіз відповідних кримінально-правових норм з позицій системного підходу дає змогу класифікувати цю категорію злочинів за відносно самостійними групами й аргументовано обґрунтувати авторський погляд. У висновках зазначено, що екологічні катастрофи є великою проблемою сьогодення в Україні. У зв'язку з цим вводяться кримінально-правові норми.

Ключові слова: екологічна злочинність, криміналістична характеристика, предмет злочинного посягання, спосіб вчинення злочину, запобігання злочинам.

The study analyzed the methods of investigating environmental disasters in Ukraine related to military activities. The purpose of this study is to identify a number of common features and characteristics that make it possible to classify, study and systematize crimes against environmental security by relatively independent groups. The hierarchical structure of the studied system of crimes against environmental safety, which is a subsystem, i.e. a component of a higher system – the system of environmental offenses, is substantiated. It has been established that the system of criminal legal norms in the field of environmental safety is a set of norms that determine specific types of crimes of this category, as well as the legal system of environmental safety to which these norms refer. The scientific novelty of the obtained results lies in the fact that the author proposed for the first time his own version of the system of crimes against environmental safety. In this system, the subjects of crimes are summarized by the level of territoriality and are divided into the following categories according to the nature of offenses: crimes of an international nature that encroach on the ecological safety of mankind; crimes consisting in violation of environmental impact assessment procedures or environmental safety rules in production activities, which causes significant environmental damage (or creates a risk of its occurrence); crimes consisting in violation of the rules of environmental protection in production activities, which causes significant damage to the environment (or creates a danger of its occurrence). The analysis of relevant criminal law norms from the standpoint of a systemic approach makes it possible to assign this category of crimes to relatively independent groups and substantiate the author's point of view regarding the qualification of crimes against environmental safety. The conclusions indicate that environmental disasters are a major problem in Ukraine today. In this connection, criminal law norms are introduced.

Key words: environmental crime, forensic characteristics, subject of criminal offense, method of crime, crime prevention.

Постановка проблеми. Екологічні правопорушення є одними з найнебезпечніших і найпоширеніших злочинів, оскільки становлять реальну загрозу національній безпеці.

Екологічні правопорушення – це передбачені Кримінальним кодексом суспільно небезпечні діяння, що посягають на довкілля та його компоненти. Іншими словами, це незаконне використання природних об'єктів або шкідливий вплив на них.

Природоохоронна діяльність та її охорона ґрунтуються на правових засадах. Стаття 50 Конституції України декларує право кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля та право на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Кожному гарантується право вільно одержувати та поширювати інформацію про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту. Така інформація не може бути засекречена.

Відповідно до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» 1991 року, порушені права громадян у природоохоронній галузі мають бути поновлені, а їх захист забезпечується судом.

Відповідно до глави 8 Особливої частини Кримінального кодексу України, до екологічних злочинів належать: порушення правил охорони надр і вод; забруднення атмосферного повітря; забруднення морського середовища; порушення законодавства про континентальний шельф

України; незаконна порубка лісу й незаконне полювання; незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом; проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних ресурсів; порушення ветеринарних правил, умисне знищення або пошкодження території, взятої під охорону держави, та інші екологічні злочини. Звичайно, ці норми не охоплюють усіх порушень проти довкілля. Екологічні правопорушення можна визначити як сукупність суспільно небезпечних діянь, що заподіюють шкоду навколишньому природному середовищу або життю і здоров'ю людей. Забезпечення екологічної безпеки в сучасних умовах є ключовим завданням національної екологічної політики та фундаментальною умовою сталого економічного й соціального розвитку України. Така ситуація зумовлена значною техногенною деградацією та техногенним перевантаженням території України; неефективним використанням природних ресурсів; широким застосуванням екологічно шкідливих і недосконалих технологій; неконтрольованим ввезенням в Україну екологічно шкідливих технологій, речовин і матеріалів; негативним впливом на довкілля оборонної та військової діяльності, а також стихійних лих.

Складна екологічна ситуація зумовлена, насамперед, зростанням кількості екологічних злочинів та їх тривалим інкубаційним періодом. У зв'язку з цим пріоритетним напрямом у сфері охорони довкілля є вдосконалення

діяльності правоохоронних органів і забезпечення практичних працівників криміналістичними засобами, прийомами й методами, спеціально призначеними для вирішення завдань виявлення, розслідування та запобігання екологічним злочинам.

Аналіз останніх досліджень. Різноманітні питання, пов'язані з методами розслідування екологічних катастроф з використанням порівняльного аналізу досліджували такі українські науковці, як Р. Вереша, О. Кучинська, О. Ковтун [1], С. Гришак, М. Бабенко [2], С. Дерев'яно, С. Мустафаєва [3], О. Дудоров, Р. Мовчан [4] та інші.

Зокрема, В. Макарчук [9, с. 114] вказує на важливість розвитку нових напрямів судово-експертної діяльності щодо справ про екологічні катастрофи. До прикладу, А. Пастух подає криміналістичну характеристику злочинів, пов'язаних з екологічною безпекою [12, с. 99], Д. Пілюшенко [13, с. 299] аналізує питання про мету методів криміналістичних розслідувань і її практичну реалізацію, М. Янковий [18, с. 2] окреслює поняття й ознаки кримінальних правопорушень під час збройного конфлікту в Україні. Проте слід враховувати, що проблема дослідження потребує проведення поглибленого аналізу методів розслідування екологічних катастроф. Тому аналіз нормативно-правової бази українського законодавства доповнює теоретичну основу цієї наукової розвідки.

Мета статті – виявити низку спільних ознак і характеристик, які дають змогу розслідувати злочини проти екологічної безпеки, шляхом порівняння військового та цивільного контекстів.

Виклад основного матеріалу. Екологічна безпека є одним із головних пріоритетів людства у XXI столітті. Стрімкий розвиток науки й техніки, а також воєнні дії на території України та інші негативні чинники збільшили антропогенний тиск на довкілля, що призвело до низки руйнівних процесів у всьому світі. Це питання має першорядне значення як для міжнародної, так і для внутрішньої політики країн.

Поточна екологічна ситуація в Україні характеризується наявністю великої кількості масштабних екологічних правопорушень. Ця ситуація майже не відображається в офіційній статистиці як в мирний час, так і у воєнний. На сучасному етапі існує низка проблем, пов'язана з відсутністю ефективного розслідування злочинів проти довкілля. Слідча практика потребує сучасних методичних рекомендацій щодо досудового розслідування зазначеної категорії кримінальних правопорушень.

Важливо зазначити, що при плануванні досудового розслідування необхідно передбачити виконання таких умов:

- 1) визначення ефективного способу розслідування кримінального правопорушення;
- 2) дотримання неупередженості розслідування;
- 3) забезпечення об'єктивності та всебічності, виявлення всіх обставин кримінального правопорушення.

Також слід зауважити, що участь громадськості у виявленні, розслідуванні та запобіганні екологічним злочинам не пов'язана насамперед із підготовкою та проведенням слідчих (розшукових) дій, а відбувається переважно шляхом повідомлення органів досудового розслідування або громадських помічників правоохоронних органів про правопорушення, адже вагомий внесок у боротьбу з екологічною злочинністю роблять різні громадські організації, політичні партії, національні та міжнародні неурядові природоохоронні організації, засоби масової інформації. Вони взаємодіють з органами досудового розслідування та державними органами з метою запобігання екологічним злочинам, надають допомогу природоохоронним і правоохоронним органам у цьому питанні, а також безпосередньо самі виявляють і припиняють такі злочини. З огляду на викладене, взаємодія органів досудового розслідування з громадськими організаціями й окремими громадянами

є дієвим способом підвищення ефективності протидії екологічним злочинам.

Важливими складовими досудового розслідування є:

- 1) подія злочину (час, місце, спосіб та інші обставини їх вчинення);
- 2) обставини, що стосуються кримінально-протиправного діяння, суб'єктивні аспекти злочину;
- 3) інші обставини.

Плановані слідчі (розшукові) дії повинні відображати тактичні наміри слідчого, внутрішню логіку розслідування. Це означає, що план має містити згадану комбінацію послідовних слідчих (розшукових) дій для встановлення та перевірки доказів. Звичайно, заздалегідь передбачити, яка інформація буде отримана за результатами проведення тієї чи іншої слідчої (розшукової) дії неможливо, тому на певних етапах отримання інформації про розслідувану подію забезпечується негайне коригування плану розслідування, адже хаотичний характер слідчих (розшукових) дій дасть можливість злочинцеві уникнути кримінальної відповідальності.

Згідно з матеріалами судово-слідчої практики, у більшості випадків експерти залучаються до процесуальної форми використання слідчими спеціальних знань. Тобто їхнє завдання – брати участь у слідчих (розшукових) діях, визначати механізм утворення слідів, добувати під час огляду місця події матеріали для подальшої судово-екологічної експертизи.

Сучасні тенденції розвитку екологічної ситуації в Україні свідчать про те, що кризові явища, які виникли у сфері охорони довкілля в останні роки, не тільки не подолані, незважаючи на вжиті заходи, а й набули ще більшої гостроти [9, с. 114–115]. Дедалі небезпечнішими стають екологічні зміни, які загрожують усьому людству, завдаючи серйозні збитки довкіллю, та злочини, що дезабілізують і без того напружену екологічну ситуацію. Реальність цієї загрози дедалі більше усвідомлюється як суспільством, так і державою, і це відбивається в національних екологічних політиках [2, с. 47–50].

Вчинення кримінальних правопорушень в умовах воєнного або надзвичайного стану впливає на застосування чинних норм, у тому числі положень про відповідальність за злочини проти військової служби та правопорушення, кваліфікаційні ознаки яких передбачають воєнний стан або бойову обстановку, тому цілком логічно Президентом України підписано Закон «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кодексу України про адміністративні правопорушення та інших законодавчих актів України щодо особливостей несення військової служби в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці». Ці положення посилюють адміністративну та кримінальну відповідальність військовослужбовців. Внесення змін до названих законів було необхідним, оскільки в реаліях сьогодні зростає кількість кримінальних правопорушень, що вчиняються військовослужбовцями.

Оскільки загальна характеристика злочину, скоєного в умовах збройного конфлікту, впливає на розслідування та визначає його специфіку, нами раніше зазначалися основні негативні об'єктивні фактори, що безпосередньо керують організацією та методикою розслідування кримінальних правопорушень в умовах збройних конфліктів. Основні з них такі: швидка зміна оперативної обстановки з передислокацією військових частин та підрозділів; загибель, поранення або захоплення в полон свідків, потерпілих та підозрюваних під час бойових дій; зміна обстановки місця події внаслідок бомбардування, артобстрілу, мінометного обстрілу, захоплення противником, мінування місця події, снайперського обстрілу, засідки на комунікаціях та інші [18, с. 8].

Слід також зазначити, що розслідування та притягнення до кримінальної відповідальності лише за екологічними діями не сприяє ефективному вирішенню

завдань кримінального судочинства. Навпаки, це створює низку труднощів для органів досудового розслідування, зокрема в питаннях правильної кримінально-правової кваліфікації цих діянь, визначення обсягу та змісту обставин, що підлягають з'ясуванню, вибору напрямку та алгоритму розслідування, перевірки версій тощо. Коли йдеться про документування випадків екоциду та проведення досудового розслідування в умовах воєнного стану, насамперед необхідно з'ясувати, які кримінально-правові ознаки принаманні категорії злочинів, що розслідуються. Це дасть змогу відмежувати екоцид від інших протиправних діянь, що вчиняються проти довкілля та, зокрема, від воєнних злочинів, які порушують суспільні відносини у сфері екологічної безпеки.

Так, у статті 441 Кримінального кодексу України законодавець визначає екоцид як «масове знищення рослинного і тваринного світу, забруднення повітря або водних ресурсів та інші дії, які можуть спричинити екологічну катастрофу». Об'єктом злочину є природа як середовище проживання людини. Кожне із зазначених у цій статті протиправних діянь характеризується потенційною здатністю спричинити екологічну катастрофу, що має принципове значення для відмежування його від злочину проти довкілля, який є типовим посадовим злочиним. Ця вимога є специфічною: окрім самого факту діяння, необхідно встановити, що воно створює реальну загрозу настання наслідку у вигляді екологічної катастрофи в конкретній ситуації. Такий наслідок є необхідним для визнання злочину закінченим на відміну від типового матеріального злочину проти довкілля. Водночас склад екоциду містить надто багато оціночних понять: окрім самого факту діяння, необхідно встановити, що воно створює реальну загрозу настання наслідку у вигляді екологічної катастрофи в конкретній ситуації. Такий наслідок є необхідним для визнання злочину закінченим на відміну від типового матеріального злочину проти довкілля. Водночас склад екоциду містить надто багато оціночних понять: окрім самого факту діяння, необхідно встановити, що воно створює реальну загрозу настання наслідку у вигляді екологічної катастрофи в конкретній ситуації. Такий наслідок є необхідним для визнання злочину закінченим на відміну від типового матеріального злочину проти довкілля. Водночас склад екоциду містить надто багато оціночних понять: окрім самого факту діяння, необхідно встановити, що воно створює реальну загрозу настання наслідку у вигляді екологічної катастрофи в конкретній ситуації. Такий наслідок є необхідним для визнання злочину закінченим на відміну від типового матеріального злочину проти довкілля.

У контексті збройного конфлікту, однак, необхідно розуміти різницю між екоцидом і воєнними злочинами проти довкілля. Зокрема, відповідно до статті 8(2)(b)(iv) Римського статуту Міжнародного кримінального суду, до воєнних злочинів належать також інші серйозні порушення правил і звичаїв, застосованих до міжнародного збройного конфлікту в установлених рамках міжнародного права, а саме: напад, який стане причиною масштабної, довготривалої та серйозної шкоди навколишньому природному середовищу [1, с. 156].

Напад, який призводить до випадкової загибелі або поранення цивільних осіб чи пошкодження цивільної власності або до значної і тривалої серйозної шкоди навколишньому середовищу, визначається у національному кримінальному законодавстві як «воєнна агресія», «воєнні злочини», «військові злочини». Стаття 438 Кримінального кодексу України кваліфікує такі порушення законів і звичаїв війни проти довкілля: напади на цивільні об'єкти довкілля; заподіяння або ймовірне заподіяння надзвичайної шкоди довкіллю; заподіяння або ймовірне заподіяння значної, довготривалої та серйозної шкоди довкіллю; знищення або захоплення майна, що використовується для вивчення і захисту навколишнього середовища; напади на охоронювані об'єкти, що використовуються для вивчення і захисту навколишнього середовища; розграбування навколишнього середовища і майна, пов'язаного з його елементами; напади на майно, необхідне для виживання цивільного населення (якщо таке майно є частиною природного середовища), його руйнування, знищення або виведення з ладу.

Ще однією проблемою розслідування екоциду в умовах воєнного стану є своєчасне виявлення та належне документування і вилучення слідів такого злочину. На

жаль, члени слідчо-оперативної групи (далі – СОГ), які прибувають на місце злочину, більше уваги звертають на пошкодження окремих об'єктів і трупи людей. При цьому вони не шукають сліди забруднення навколишнього середовища (грунту, води, повітря тощо), не виявляють і не фіксують масштаби загибелі фауни або пошкодження рослинності. Крім того, у багатьох випадках до складу СОГ не входить еколог. Цей фахівець використовує дозволене (сертифіковане) обладнання для пошуку, відбору проб і дослідження ознак екологічної загибелі, а також для визначення координат, площі та ступеня пошкодження компонентів екосистеми. Як наслідок, виявлення всіх випадків екоциду є неповним, що призводить і до неповного розслідування цих злочинів.

Отже, основні проблеми реєстрації та розслідування екоциду в умовах воєнного стану пов'язані з помилками, яких припускаються органи досудового розслідування при збиранні й дослідженні трасологічної (слідової) інформації, визначенні відповідності цих діянь кримінальному закону, обсягу та змісту обставин, що підлягають з'ясуванню, тощо.

Відповідно до Закону України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року», головним завданням екологічної політики є забезпечення екологічної безпеки та підтримання екологічної рівноваги на території України, підвищення рівня екологічної безпеки в зоні відчуження та забезпечення невідворотності відповідальності за порушення природоохоронного законодавства [17]. Одним із складників такої політики є кримінально-правовий вплив на екологічні правопорушення. Це поняття охоплює діяльність, спрямовану на створення кримінально-правових інструментів боротьби зі злочинами та їх практичне застосування, тобто правозастосовну діяльність у відповідних сферах. Ефективність впливу кримінального права на екологічні правопорушення залежить насамперед від цілісності норм, що встановлюють відповідальність за такі злочини. Тому кримінальне законодавство у сфері екологічної безпеки має відповідати вимогам логічності, збалансованості, внутрішньої узгодженості та систематизованості. Крім цього слід зазначити, що ефективне розслідування кримінально-протиправних діянь неможливе без використання науково-технічних засобів. Перш за все, вони забезпечують доказування у кримінальному провадженні та, враховуючи можливості сучасних науково-технічних засобів, застосовуються при проведенні всіх слідчих (розшукових) дій під час розслідування екологічних злочинів. У таких кримінальних провадженнях, залежно від обставин розслідування, техніко-криміналістичні засоби найчастіше застосовуються для пошуку речовин, що несуть інформацію про знаряддя злочину, засоби вчинення злочину (наприклад, легкозаймисті та агресивні рідини, аерозольна фарба, токсичні сполуки тощо), мікроскопічні об'єкти, що складаються з дрібних частинок (наприклад, волокна одягу), мікросліди (подряпини металу), інформаційні сліди. Особливістю техніко-криміналістичного забезпечення розслідування кримінально-протиправних діянь проти довкілля є те, що під час проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема під час слідчого експерименту, експерти не завжди можуть гарантувати цілісність вилучених носіїв інформації, надати попередню оцінку інформаційної цінності вилучених речових доказів і вжити заходів для максимального збереження інформаційного сліду. У таких випадках необхідне спеціалізоване обладнання та залучення відповідних спеціалістів. Слідчий або прокурор, оглянувши місце події та виявивши ознаки злочину, зобов'язаний визначити правопорушення, а потім прийняти рішення щодо внесення відомостей про це до ЄРДР. Далі, відповідно до плану досудового розслідування, слідчий визначає слідчі (розшукові) дії, необхідні для детального з'ясування всіх обставин правопорушення

проти довкілля: необхідно, наприклад, встановити безпосередньо забруднення, спричинене порушенням правил скидання небезпечних відходів у воду, ґрунт або повітря; його джерела, а також характер його діяльності та технології виробництва.

Важливою частиною практики розслідування кримінальних правопорушень, вчинених проти довкілля, є огляд документів, який має проводитися як окрема процесуальна дія, що дає змогу зафіксувати їхні найважливіші ознаки. Під час цієї слідчої (розшукової) дії слідчий повинен вивчити загальний вигляд і стан документа, його реквізити, визначити коло осіб, уповноважених засвідчувати той чи інший документ своїми особистими підписами та (або) печаткою підприємства, а також встановити його цільове призначення.

Так, лише за рік війни Оперативним штабом з фіксації екологічних злочинів рф було зафіксовано більше двох тисяч випадків заподіяння шкоди довкіллю через військові дії на території України [5]. Як зазначається у відповідній спеціальній науковій літературі, основна небезпека пов'язана з ризиками забруднення навколишнього середовища через:

- руйнування об'єктів природно-заповідного фонду, ґрунтового покриву, пожежі внаслідок влучання боєприпасів та замінування територій;
- пошкодження чи знищення інфраструктури та промислових підприємств внаслідок обстрілів і влучання боєприпасів;
- забруднення водних ресурсів – надземних та підземних вод;
- пошкодження ядерних установок, загрози радіаційної та ядерної безпеки;
- аварійне припинення роботи підприємств унаслідок відключення від енерго-, водо- та газопостачання, порушення технологічних процесів на виробництві;
- масова загибель тварин внаслідок російської агресії та ведення військових дій [15, с. 26–27].

Аналітики Київської школи економіки підраховали збитки інфраструктури від військової агресії росії в Україні. За попередньою статистикою різних регіональних військово-політичних відомств, станом на 24 лютого 2023 року загальні втрати від безперервних ракетних ударів та обстрілів сягнули 53,6 млрд. доларів США. Кількість зруйнованих або пошкоджених будинків становить приблизно 153 860, з них 136 000 – приватні (індивідуальні) будинки, 17 500 – багатоповерхові житлові будинки. Найбільше постраждали житлові забудови в містах Маріуполь, Чернігів, Харків, Бахмут, Рубіжне, Сєвєродонецьк, Волноваха та Ізюм [6].

Руйнування будівель і населених пунктів призвело до забруднення навколишнього середовища будівельним сміттям, азбестом, рештками боєприпасів та іншими небезпечними речовинами. Війна вплинула на довкілля – повітря, воду, земельні ресурси, заповідні території, ліси, фауну та флору [11, с. 217].

Умисні дії окупаційних військ спричинили екологічну катастрофу – вибух Каховської ГЕС 6 червня 2023 року, що призвів до руйнування екосистеми на півдні України та розцінюється як черговий екоцид. Офіс Генеральної прокуратура та Спеціалізована екологічна прокуратура повідомили, що сформувавши правову кваліфікацію руйнування греблі Каховської ГЕС як порушення законів і звичаїв війни [5]. Генеральна прокуратура кваліфікувала руйнування дамби як злочин відповідно до статті 56 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій, який має бути прирівняний до застосування зброї масового знищення.

Державна екологічна інспекція згідно із затвердженими методиками здійснила орієнтовний розрахунок збитків для навколишнього середовища (рис. 1).

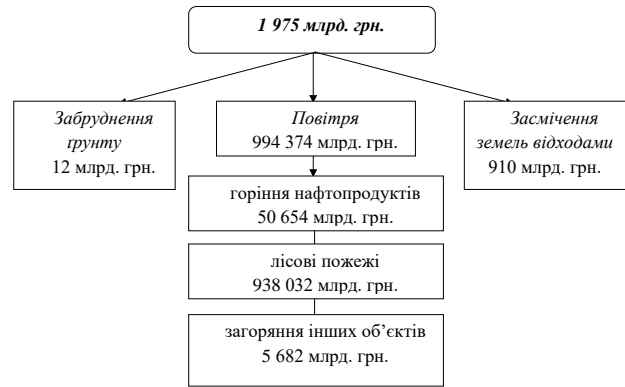

Рис. 1. Орієнтовний розрахунок збитків для довкілля (станом на 16 червня 2023 р.)

Джерело: складено на основі даних [5]

Так, за підрахунками Держекоінспекції, збитки навколишньому середовищу від повномасштабної війни становлять близько 2 трлн. грн. Але наразі важко оцінити справжній масштаб злочинів росії, оскільки бойові дії тривають і частина території окупована. Очевидно, що все це має довгострокові негативні наслідки для екологічної ситуації в Україні та світі. Боротьба з наслідками екологічних злочинів потребує значних ресурсів, і цим має займатися не лише Україна, а й міжнародна спільнота [5]. Як справедливо зазначається у відповідній юридичній літературі, злочинами проти довкілля слід вважати суспільно небезпечні злочинні діяння (дії чи бездіяльність), які загрожують або завдають реальної шкоди довкіллю, що є об'єктом кримінально-правової охорони, і вчинені суб'єктами злочинів.

Специфічними ознаками цього виду злочину є:

- суспільно небезпечна поведінка;
- особа є винною у вчиненні відповідних дій;
- протиправна поведінка;
- наявність суб'єктів злочину, які загрожують довкіллю;
- забезпечення кримінально-правового захисту об'єктів [10, с. 52–53].

Традиційно в науковій літературі об'єктом злочину вважалися суспільні відносини. При цьому об'єктами злочину є лише ті суспільні відносини, які охороняються кримінальним законом і караються державою в разі порушення кримінально-правових заборон. Як тільки такий вид суспільних відносин зазнає кримінального посягання, він стає об'єктом злочину, якщо посягання немає – суспільні відносини залишаються лише об'єктом кримінально-правової охорони [13, с. 300]. Тому об'єктом злочину є саме ті суспільні відносини, які охороняються кримінальним законодавством і на які здійснюються злочинне посягання.

У ХХ розділі Кримінального кодексу України «Кримінальні правопорушення проти безпеки людства, миру та міжнародного правопорядку» «екоцид» визначено як масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу (стаття 441).

Наразі відносини у сфері визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії росії, регулюються Порядком визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації, що затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 року № 326 [14]. Цим документом також затверджено напрями визначення шкоди та збитків і ухвалено відповідні методики:

– Методика розрахунку неорганізованих викидів забруднюючих речовин або суміші таких речовин в атмосферне повітря внаслідок виникнення надзвичайних ситуацій та/або під час дії воєнного стану та визначення розмірів завданої шкоди (затверджено Наказом Міндовкілля України від 13 квітня 2022 року № 175);

– Методика визначення розміру шкоди, завданої землі, ґрунтам внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану (затверджено Наказом Міндовкілля від 04 квітня 2022 року № 167);

– Методика визначення збитків, заподіяних внаслідок забруднення та/або засмічення вод, самовільного користування водними ресурсами (затверджено Наказом Міндовкілля України від 21 липня 2022 року № 252);

– Методика визначення шкоди та збитків, завданих територіям та об'єктам природно-заповідного фонду внаслідок збройної агресії Російської Федерації (затверджено Наказом Міндовкілля від 13 жовтня 2022 року № 424);

– Методика визначення шкоди та збитків, завданих земельному фонду України внаслідок збройної агресії Російської Федерації (затверджено Наказом Міндовкілля від 18 травня 2022 року № 295);

– Методика визначення збитків, заподіяних навколишньому природному середовищу в межах територіального моря, виключної морської (економічної) зони та внутрішніх морських вод України в Азовському та Чорному морях (затверджено Наказом Міндовкілля від 19 серпня 2022 року № 309);

– Методика визначення шкоди та збитків, заподіяних лісовому фонду внаслідок збройної агресії Російської Федерації (затверджено Наказом Міндовкілля від 5 жовтня 2022 року № 414);

– Методика визначення розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок самовільного користування надрами (затверджено Наказом Міндовкілля від 15 вересня 2022 року № 366) [14].

Військовий екоцид є найсерйознішою формою цього явища. Це пов'язано з невідповідністю суто військових і політичних цілей меті збереження довкілля. В історії

є кілька прикладів військового екоциду: 1) під час Першої світової війни німецькі війська застосували хімічну зброю масового знищення (іприт і хлор) проти французьких і британських військ у Бельгії в 1915 році; 2) під час Другої світової війни окупаційні німецькі війська вивезли тонни родючої землі з України; 3) атомні бомби, скинуті на Хіросіму і Нагасакі в 1945 році; 4) застосування Сполученими Штатами фосфорних бомб під час бомбардування міста Фаллуджа (Ірак) 2004 року; 5) неодноразові авіаційні удари російських агресорів по Авдіївському коксохімічному заводу під час війни, розпочатої рф у 2014 році, які створюють загрозу викиду в атмосферу значної кількості токсичних сполук. Звісно, з початком повномасштабної війни росії проти України кількість таких акцій постійно зростає [3, с. 48].

Об'єктивною стороною досліджуваного злочину є діяння, які можуть спричинити масове знищення рослинного і тваринного світу, забруднення атмосферного повітря, водних ресурсів або інші екологічні катастрофи [1, с. 155]. Отже, законодавець визначив три категорії діянь, які можуть становити екоцид. Масове знищення рослинного і тваринного світу – це знищення (негайне або довготривале) великої кількості об'єктів рослинного і тваринного світу або всіх об'єктів на певній території. Забруднення повітря і водних ресурсів – це викид токсичних або інших шкідливих речовин, концентрація яких у повітрі або водних ресурсах (океанах, морях, річках, озерах) загрожує безпеці людини. Остання категорія – це інші дії, які можуть спричинити екологічні катастрофи. Формуюючи їх, законодавець розкриває невичерпний характер діянь, які можуть завдати шкоди екологічній безпеці людства. Такими діяннями є інші шкідливі дії, спрямовані проти зазначених вище об'єктів (рослинного і тваринного світу, атмосферного повітря, водних ресурсів), інших елементів довкілля (наприклад, землі та надр) або довкілля загалом.

Взаємодія суспільства й довкілля в останнє десятиліття характеризується двома діаметрально протилежними тенденціями. З одного боку, поглиблення економічної кризи сповільнило темпи експлуатації природних

Таблиця 1

Порівняльний аналіз екологічних катастроф на основі військового та цивільного контекстів

Військовий контекст	Цивільний контекст
<p>– Найсерйознішою формою екоциду є воєнний екоцид – знищення екосистем у місцях проживання людей внаслідок військових або політичних дій.</p> <p>– Застосування хімічної зброї також вважається екологічним злочином, якщо воно має значний негативний вплив на природу. Якщо такого впливу немає, то згідно з міжнародним правом це визнається воєнним, а не екологічним злочином. В історії є багато прикладів типового військового екоциду.</p> <p>– Від початку повномасштабного вторгнення російські воєнні дії спричинили значне забруднення ґрунту, повітря та водних ресурсів і призвели до загибелі великої кількості тварин. У своїй промові на саміті G20 президент України Володимир Зеленський назвав екологічні злочини росії в Україні екоцидом і закликав міжнародну спільноту об'єднати зусилля для захисту довкілля. Згідно з офіційними заявами, дії росії призвели до того, що: 182 880 м² ґрунту було забруднено токсичними речовинами, а 23 286 га лісу було спалено російськими ракетами та снарядами. Близько 50 тис. дельфінів загинули в Чорному морі та більше 6 млн. сільськогосподарських тварин загинуло через агресію окупантів.</p>	<p>– Відповідно до статті 441 ККУ «екоцид» визначено як масове знищення рослинного і тваринного світу, забруднення атмосферного повітря, водних ресурсів та інші дії, які спричинили або можуть спричинити екологічну катастрофу.</p> <p>– Згідно з міжнародним правом, екоцид охоплює факти навмисного негативного впливу на природне середовище.</p> <p>– До початку війни в Україні також було зафіксовано численні випадки порушення екологічного балансу. Особливо відзначимо цілеспрямоване втручання людини в природу, а саме: вирубка лісів, умисні підпали лісів, забруднення вод хімічними речовинами тощо.</p>

Джерело: складено на основі даних [16].

ресурсів і забруднення довкілля, а з іншого – ми стали свідками ескалації кліматичних загроз, небезпеки глобального потепління, дефіциту питної води, вирубки лісів, опустелювання значних територій та скорочення площ, придатних для сільськогосподарського виробництва. До цих чинників додається війна, яка набуває дедалі

більш руйнівного характеру. Нинішня регіональна екологічна криза в Україні, спричинена тимчасовою окупацією росією частини українських земель, є свідченням цього. Можна нагадати, що за останні 55 століть людство жило в мирі лише 300 років, тоді як в інші роки відбулося близько 15 000 воєн, у яких загинуло щонайменше

3,6 млрд. людей, були зруйновані міста і цілі цивілізації [7, с. 26].

Однак масштаби руйнувань природного середовища, що нині відбуваються в Україні внаслідок повномасштабної агресії росії на другому етапі антиукраїнської війни, менш ніж за дев'ять місяців перевищили руйнування Другої світової війни, яка тривала майже сім років. Вони також значно перевищують шкоду, якої людина завдає довіллю в мирний час (табл. 1). Найважливішою ознакою війни є руйнування середовища існування людини.

Реалізація екологічної стратегії в сучасній Україні має ґрунтуватися не лише на ефективних економіко-правових механізмах охорони довкілля та відновлення соціально-економічного життя, взаємодії адміністративних й економічних інструментів розв'язання екологічних проблем і забезпечення сталого розвитку, а й на відновленні сприятливого та безпечного середовища для життя людини, рослинного та тваринного світу.

Одним із важливих і першочергових завдань тут є запровадження системи юридичної відповідальності за

екологічні злочини, вчинені росією під час воєнної агресії проти України. Нормативно-правові виклики в цьому контексті полягають у розв'язанні реальних проблем застосування санкцій, визначенні суб'єктів, відповідальних за злочини, виявленні цих правопорушень і сприянні застосуванню міжнародних інструментів правового впливу на агресора. Такий підхід має бути покладений в основу національної екологічної політики та являти собою систему намірів, програм і засобів їх реалізації.

Висновки. Екоцид варто віднести до числа найтяжчих міжнародних злочинів, вчинення яких є підставою для міжнародно-правової відповідальності держав і кримінальної відповідальності юридичних і фізичних осіб. Внесення до Римського статуту статті про екоцид стало б ефективним механізмом, що дає змогу МКС притягувати до відповідальності за злочини не тільки під час воєнних дій, а й у мирний час. При цьому сам процес внесення таких змін до міжнародного права потребуватиме співпраці всіх країн світу в боротьбі з екологічними злочинами і запобіганні їм.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вереша Р. В., Кучинська О. П., Ковтун О. М. Екоцид у національному та міжнародному кримінальному праві: сучасні виклики та перспективи нормативно-правового регулювання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2023. Вип. 78 (2). С. 152–159. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.78.2.24>. (дата звернення: 11.12.2023).
2. Гришак С. В., Бабенко М. В. Проблеми ефективності застосування норм кримінального права для захисту довкілля в Україні та країнах ЄС. *Наукові дослідження*. 2017. Вип. 33. С. 46–55. URL: <http://pbz.nlu.edu.ua/article/download/154040/153627>. (дата звернення: 11.12.2023).
3. Дерев'яно С. С., Мустафаєва С. М. Екоцид: склад та перспективи його включення до юрисдикції міжнародного кримінального суду у зв'язку із повномасштабним військовим вторгненням російської федерації на території України. *Трибуна молодого науковця*. 2022. № 3 (36). С. 46–51. DOI: <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2022-3.10>. (дата звернення: 11.12.2023).
4. Дудоров О. О., Мовчан Р. О. Про напрями вдосконалення механізму кримінально-правової охорони довкілля (на замітку розробникам нового Кримінального кодексу України). *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2020. № 1 (13). С. 92–125. URL: <http://vkrp.nlu.edu.ua/article/download/204733/207670>. (дата звернення: 11.12.2023).
5. Затоплені землі та спалені ліси. Як росіяни воюють проти довкілля в Україні. *Центр стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки*. Червень 2023. URL: <https://spravdi.gov.ua/zatopleni-zemli-ta-spaleni-lisy-yak-rosiyany-voyuuyut-proty-dovkillya-v-ukrayini/> (дата звернення: 10.12.2023).
6. Звіт про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії росії проти України за рік від початку повномасштабного вторгнення. *Київська школа економіки*. Березень 2023. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/03/UKR_Feb23_FINAL_Damages-Report-1.pdf (дата звернення: 15.12.2023).
7. Костицький В. В., Костицька І. О., Микитюк М. А., Суходольська А. А. До питання про юридичну відповідальність за злочинне посягання на конституційне право людини на безпечне довкілля в ході російської воєнної агресії в Україні. *Науково-практичний журнал «Екологічне право»*. 2022. Вип. 3–4. С. 25–28. DOI: <https://doi.org/10.37687/2413-7189.2022.3-4-4.5>. (дата звернення: 15.12.2023).
8. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-ІІ. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 08.12.2023).
9. Макарчук В. Г. Нові напрями судово-експертної діяльності: судові експертизи екологічного спрямування. *Вісник ОНДІСЕ*. 2019. Вип. 5. С. 114–119. URL: <http://ondise.minjust.gov.ua/wp-content/uploads/2019/06/VisnykONDISE052019.pdf#page=114> (дата звернення: 11.12.2023).
10. Мурихін С. В. Система екологічних злочинів за Кримінальним кодексом України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 6 (3). С. 50–56. URL: http://nvppp.in.ua/vip/2018/6/tom_3/10.pdf. (дата звернення: 14.12.2023).
11. Пантелеева Н., Сивий М., Ганчук О. Екологічна шкода та екологічні злочини проти довкілля, спричинені пошкодженням промислових об'єктів під час війни в Україні. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. 2023. № 1. С. 217–225. URL: <http://nzs.tnpu.edu.ua/article/view/284333>. (дата звернення: 14.12.2023).
12. Пастух А. В. Криміналістична класифікація та криміналістична характеристика злочинів, пов'язаних із порушенням правил екологічної безпеки. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2023. № 1. С. 99–104. URL: http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2023/1/1_2023.pdf#page=99. (дата звернення: 12.12.2023).
13. Пілюшенко Д. Загальна характеристика злочинів проти екологічної безпеки. *Молодий вчений*. 2020. № 3 (79). С. 299–303. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-3-79-63>. (дата звернення: 12.12.2023).
14. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації [Електронний ресурс] : Постанова Каб. Міністрів України від 20.03.2022 р. № 326 : станом на 28 квітня 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-п#Text> (дата звернення: 10.12.2023).
15. Продан К. М., Хомин Д. Р., Андрушко С. В. Злочини щодо екологічної безпеки України, спричинені збройною агресією Росії. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2023. Вип. 38. С. 24–28. DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.8220189> (дата звернення: 12.12.2023).
16. Саєнко В. «Виклик для усього світу» : Зеленський про екоцид РФ в Україні. *УНІАН*. URL: <https://www.unian.ua/ecology/zelenskiy-goroviv-pro-ekocid-rf-v-ukrajini-12046140.html> (дата звернення: 18.12.2023).
17. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року : Закон України від 28.02.2019 р. № 2697-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text> (дата звернення: 18.12.2023).
18. Янковий М. О. Розслідування кримінальних правопорушень, вчинених військовослужбовцями під час збройного конфлікту: постановка проблеми. *Академічні візії*. 2023. № 18. С. 1–9. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/282/255> (дата звернення: 11.12.2023).